

Babyr şa we Hindistan

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Babyr şa we Hindistan BABYR ŞA WE HINDISTAN

Muhammet Zahyruddin Babyr şa 1483-nji ýylda dünýä indi. Kakasy aradan çykanda 12 ýaşynda tagta geçdi. Babyr Ýawuz Soltan Selim, Şa Ysmaýyl Hataýy, Genri VIII, Karl V ýaly hökümdarlaryň ýaşan döwründe Gündogaryň ýylдыzy bolup parlady. Onuň döwründe Deli, Agra edil Yspyhan, Töwriz, Stambul bilen birlikde Günbatarda-da duş gelip bolmajak parlak günlerini ýaşady. Babyr şahyr hökümdardy.

1530-njy ýylyň dekabır aýynyň soňky hepdesinde dünýä taryhynyň we edebiýatynyň meşhur wekillerinden hem-de öz döwründe haýran galyjlyk bilen syn edilen marşallaryndan Muhammet Zahyruddin Babyr şa Agrada aradan çykdy. Belli bir wagta çenli gubury şol ýerde goralyp saklandy. Birnäçe ýyl geçensoň özüniň Orta Aziýadaky ýerlerine birikdiren Owganystanynda Kabula getirilip jaýlandy. Nesillerinden Jahan şa 1646-njy ýylda «Babyryň baglary» diýilýän ýerde onuň üçin ajaýyp kümmet gurdurdy.

Şek-şübhesiz häzirki Owganystandaky türk jemgyýetiniň esasy wekilleriniň biri bolmagynda galýar. Onuň we ondan soňky Hüseyin Baýkaranyň (Soltansöýün) döwründe Kabul, Hyrat Orta Aziýa edebiýatynyň we medeniýetiniň soňky ojaklarynyň biri hasaplanýar. Emma gyzykly tarapy, eýran medeniýeti-de täze eýýama gadam basdy we Hindistanda pars dili, pars medeniýeti arhitekturadan başlap aýdym-saz, çeper edebiýat ýaly birnäçe ugurlarda ösüşiniň täze belentliklerine çykdy. Şonuň üçin Babyr şa ahameniler döwründen soň eýran medeniýetiniň ýaýylmagynda uly rol oýnanlaryň biridir.

• 12 ÝAŞYNDY TAGTA ÇYKDY

Babyr 1483-nji ýylda dünýä indi. Kakasy aradan çykanda 12 ýaşynda tagta geçdi. Teýmirleňiň agtygynyň oturan tagty iňňäniň üstünde oturan ýaly kürsüdi. Ferganany we ýurduny küýsän şahyr hökümdar Samarkandy iki gezek ele geçirdi. Ikisinde-de demirgazykdan gelen özbekleriň, hususanam Muhammet Şeýbany hanyň gurnan pyrryldaklary sebäpli şäherden çetleşdirildi. Şonuň üçinem Ferganadaky häkimiýetinden öňki hökümdarlygynyň iň uzak döwrüni Owganystanda geçirdi.

• GÖRLÜP-EŞDILMEDIK ÝEŇIŞ

Hindistanda şondan öňem türk döwleti bardy. Mahmyt Gaznaly (Türkmen) bu ýurda Aziýadan aralaşypdy. Babyr 1521-1522-nji ýyllarda Haýbar geçelgesinden geçip hindi topraklaryna gadam basdy, emma Ybraýym Ludi hany – Hindistanyň iň güýçli rajasyny Panişad söweşinde ýeňenden soň meşhur hindi döwletini gurdy (maý, 1522). Müňden gowrak piliň we 100 müň adamlyk kemsiz ýaraglanan goşunyň garşysynda 10 müň adamlyk goşuny bilen görlüp-eşdilmedik ýeňiş gazandy. Esgerleri bilen deň durup söweşen Ybraýym Ludi hanyň goşunynda-da oňky ýaly esgerler we deň şertler bolupdyr. Eýsem oňa ýeňişi ýar eden zatlar nämekä? Babyr Hindistanyň taryhynda konwensional ýaraglary ulanan ilkinji hökümdardyr. Goşundaky toplary Fatih Soltan Mämmetden soň başlan osmanly ýarag goragy, aýratynam Ýawuz Selim hanyň toplary bilen deňeşdirip bolmasa-da, goşunda Mustapa Romy atly osmanly topçy serkerdesiniň hyzmaty az bolmandy. Iň gyzyklysy-da edil XV asyrdaky osmanly goşuny ýaly toplary arabalara geçirip, goşunlary ýeňipdi.

• GYSGA, ÝÖNE AJAÝYP

Babyryň az wagtlyk, ýöne ajaýyp Hindistan imperatorlygy bu ýurda iň azyndan daşky görnüş gazandyrdy. Häzir türki dilden we unsurlaryndan Hindistanda birküç sany garyp-pukara obadan başga galan zat ýok. Emma tutuş Demirgazyk Hindistandaky şäherler, Delidäki Gyzyl gala ýaly hammamdan başlap,

medresesine, bazaryna çenli Orta Aziýa motiwli binalardyr. Bu ýurduň taryhyndaky özboluşly pars edebiýaty Babyryň döwründe başlady. Gynansak-da, Teýmirleňiň özüni Çingiz hanyň körekeni hökmünde tanatmagy ýaly syýasy wagyzy soňam teýmiridler dowam etdirdi. Şol sebäpli hindi halky bulara mogollar diýip at berdi. Mesele soňky iňkis kolonial agalygynyň Hindistandaky türk döwrüne mogul adyny bermeginde däl-de, olaryň özüniň bu ady halanlygyndadyr.

Häzir käbir günbatarly hindişynaslar (bularyň sany az däl) we hindistanlylar türk sözünü ulanmaga başlady. Meselem Mansura Haýdaryň “Indo-Turkish Architecture” atly iňlis dilinde çykaran albomy (bu ajaýyp işiň çap edilmeginde Halil Akynjy ýaly şol döwüriň türk ilçihanasynda işlän diplomatlaryňam uly hyzmaty boldy) ýaly eserler çykmağa başlady.

Hindistan yklymyna göz gezdiren badyňa ilki bilen Babyr döwrüniň eserleri göze ilýär. Humaýun we Ekber ýaly filosof hökümdarlaram bar. Olar hindi mistisizmi bilen yslam obrazynyň birleşdirmäge synanşypdyr.

Şeýle-de musulman ilatyň iň köp iki ýurdunyň biriniň häzirki Hindistandygyny aýtmak gerek. Päkistandyr Bengal yklymyň şol döwrüniň eseridir.

Babyr Ýawuz Soltan Selim, Şa Ysmaýyl Hataýy, Genri VIII, Şarlken ýaly hökümdarlaryň ýaşan döwründe Gündogaryň ýyldyzy bolup parlady. Onuň döwründe Deli, Agra edil Yspyhan, Töwriz, Stambul bilen birlikde Günbatarda-da duş gelip bolmajak parlak günlerini ýaşady. Babyr şahyr hökümdardy. Onuň «Diwany» Hindistanda türk edebiýatynyň gymmatly poetiki çeşmesidir, emma mundan has gymmatlysy onuň ýatlamalarydyr. «Diwan» uniwersitetimiziň ýatdan çykaryp bolmajak alymy Reşit Rahmeti Arat tarapyndan «Wekaýy-Babyr» ady bilen terjime edilen düşündirişli iki jiltligi neşir edildi.* Bu eser çagataý edebiýatynyň merjen dänesidir.

Käbirleriniň pikir edişiniň tersine tanymallygy o diýen güýçli bolmadyk Baýezit II-niň çagataý dilini we edebiýatyny gowy bilendigi mälimdir. Herhal onuň bu gyzyklanmasyny döredip biljek edebi sfera Babyryň döwründe we ondan soň täze sepgitlere ýetipdir. Babyryň ýatlamalaryny iňlis diline

terjime eden Uilyam Beweriž we Fernand Grenard ýaly bu barada ýörite iş ýazan awtorlar bar. Olar «başdan geçirenlerini we öz portretini şular ýaly ussatlyk bilen şekillendiren ýazyjy az» diýýärler.

• **BABYR DÖWRÜNI ÖWRENMELIDIRIS**

500 ýyl öň Hindistana giren bu hökümdaryň, ussat ýazyjynyň, şahyryň we serkerdäniň ýene sekiz ýyldan aradan çykanynyň 500 ýyllygy belenip geçilýär.

Türkiýede bu boýunça eýýäm taýýarlyk işleri, ylmy-barlag işleri başlady. Biziň üçin indi alysda-da bolsa, gaty daş ýer däl. Tüweleme, täze nesiller gyzyklanmaga başlady. Hindistanyň taryhynyň bu sahypasyna hindologiýanyň degişli bölümlerini etýud edip girmegimiz gerek. Beýik Atatürküň Dil we Taryh-geografiýa fakultetinde hindologiýany açmagynyň sebäpleriniň birem şudur. Dil we Taryh-geografiýa fakultetinde şol wagtlar Walter Ruben ýaly ussat hindologlar bardy. Häzir urdu dilini öwrenýänlerem bar. Bütin bu mümkinçilikleri Babyryň döwrüni täzedan öwrenmek üçin ulanmalydyrys.

Babyr beýik hökümdar. Ol Aziýanyň parlak ýyldyzy we diňe gatnaşan uruşlaryny hasaba alanda-da hormat goýulmaga mynasyp marşaldyr.

Ilber ORTAÝLY.

«Hürriyet» gazetini, 16.01.2022 ý. Taryhy makalalar